

Osmanlı İstanbul’unda Sahne Sanatları ve Sinema Gösterimlerinin Vergilendirilmesi (1908-1914)

Özlem POYRAZ*

Ahi Evran Üniversitesi

Öz

Bu çalışmanın iki amacı mevcuttur. İlk Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olan İstanbul’da yürütülen modern sahne sanatları ve sinema gösterimlerinden alınan vergi çeşit ve oranlarını ortaya koymak, diğeri ise bu gösterimlerin yaygınlık alanlarını tespit etmektir. Osmanlı İmparatorluğu’nda gösterim faaliyetleri için lubiyyat, aracı şirketler için ise lubiyyat kumpanyaları ifadeleri tercih edilmiştir. Osmanlı toplumu modern sahne sanatları olarak ifade edilen tiyatro gösterileri ile sinemadan daha önce tanışmıştır. Ancak tiyatrodan farklı olarak sinema gösterimleri için ciddi bir teknolojik alt yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı’da bu teknolojik alt yapının sağlanmasında sıkıntılar yaşansa da İttihat Terakki hükümeti şirketlerin kurulmasını desteklemiş ve gösterim faaliyetlerinin yürütülmesini engellememiştir. I. Dünya Savaşı sırasında tiyatro gösterimleri geri planda kalırken sinema gösterimleri yaygınlık kazanmıştır. Bu süreçte hükümet, sinemanın gücünü anlamış ve sektördeki yabancı hakimiyetini engellemek amacıyla 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi’ni (MOSD) kurmuştur. Böylece ilk kez devlet eliyle film yapımcılığına başlanmıştır. İmparatorluktaki sahne sanatları ve sinema gösterimlerinin neredeyse tamamını yabancı şirketler ve gayrimüslimler icra etmiştir. Fakat imparatorluk, kapitülasyonlar nedeniyle yabancı şirketlerden vergi toplamakta sıkıntılar yaşamıştır. Yerli ve yabancı şirketler arasındaki vergi eşitsizliği ancak kapitülasyonların kaldırılması ile giderilebilmiştir. Şirketlerden Damga ve Temettü vergileri ile Hicaz Demiryolu ve Darülaceze yardımlarının alındığı tespit edilmiş ve İstanbul’un da döneminde bir sanat merkezi haline dönüştüğü anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, Tiyatro, Sinema, Temettü Vergisi, Damga Vergisi, Şirketleşme.

* Dr. Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozlemsahin38@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2721-2401

Taxation of Performing Arts or Film Screenings in The Ottoman's Istanbul (1908-1914)

Abstract

This article has two aims. The first purpose is to reveal the types of taxes collected from modern performing arts and film screenings, and the other is to determine the prevalence of performing arts and film screenings in Istanbul. Lubiyyat has been preferred for screening activities, and lubiyyat companies have been preferred for these companies. The Ottoman society has acquainted with theatrical performances before the film screenings. However, unlike theater, a serious technological infrastructure had been needed for film screenings. Although there were difficulties in providing this technological infrastructure, the Ittihad Terakki government supported the establishment of these companies and did not prevent the execution of their activities. During World War I, while the number of theater performances decreased, the number of film screenings increased. The government understood the power of the screenings and then established the Military Office of Cinema (MOC) in 1915. Thus, it was started to film production by the empire for the first time. Foreign companies and non-Muslims have performed almost all of the screenings in the Ottoman Empire. However, the empire had troubles in collecting the tax payments from foreign companies due to the capitulations. The tax inequality between domestic and foreign companies was eliminated by the abolition of capitulations. It is found that Stamp and Profits taxes and Hejaz Railway and Hospice aids were received from the companies, and Istanbul turned out to be the art center of its era.

Keywords

Ottoman Empire, Theatre, Cinema, Profits Tax, Stamp Tax, Incorporation.

Extended Abstract

Introduction

Interest in the Western theater that is called modern performing arts in the Ottoman Empire began in the seventeenth century and reached a peak in the Tanzimat reform era. Hereby, İstanbul turned to be a city of culture where traditional Turkish theater and modern performing arts were conducted together. The Ottoman society met the cinema at the last of the nineteenth century. The acquaintance of Ottoman society with cinema coincided with the end of the nineteenth century. However, a technological infrastructure was required to perform film screenings. Although the Ottoman Empire did not have such an infrastructure, it was introduced to the cinema a year after its premiere in Europe. The screenings, which were initially confined to the palace, were extended to the public and spread to other districts over time.

After the Industrial Revolution, the Ottoman trade volume accelerated compared to Europe. In addition to this, the Ottoman market became significantly important for European traders. The companies of performing arts and cinema screening in Istanbul were almost entirely run by foreigners. Later, after foreign merchants found non-Muslim elements as partners, non-Muslim elements began to have a voice in the economic developments of the Ottoman

Empire. In all these processes, Istanbul, which was a port city and located at the junction of the Ottoman and Europe, showed a different development from the city and trade centers in the other cities of the empire and the region in the process of harmonization with Europe. This study aims to examine the performing arts and performance companies in Ottoman Istanbul between the years 1908-1914 and to discuss the approach of the Ottoman Empire to these companies, the tax and aid items received from the companies, and the prevalence of the shows.

During the period under the review, the national element did not have the capital and enterprise to establish a joint-stock company. That was why every domestic capitalist created a few of these companies. After the Second Constitutional Era, a new tax system was adopted with the adoption of the national economic policy and so capitulations were abolished in 1914. With this situation, the custom tax was increased to 15 % from the buyers. The government cared and supported the national assessment to gather civilians for a sole purpose. The government, which thought performing arts and film screenings, could be a dangerous propaganda tool, subjected demonstrations to strict control. For this reason, display licenses were only given to trusted people.

Due to the importance placed on incorporation by the Committee of Ittihad Terakki, there was an increase in performing arts and digital film screening companies in Istanbul. Between the years 1902-1913, Pathé Company became the pioneer of the sector in Istanbul as well as in Europe. Due to the lack of movie and theater buildings in the empire, theaters such as Odeon, Tepebaşı, and Concordia hosted Pathé films. Coming up to the period of 1913-1914, screenings were performed in 22 provincial centers and 10 governorships, except for Istanbul. Profit tax was levied on the annual income of the companies in question, which was applied at a rate of 3% until 1860, 4% until 1878, and 5% until 1886. In the given period, different rates were applied for this tax in the ratio of total revenue. Another type of tax levied on companies was Stamp duty, where cash penalties were implemented to those failing to pay the tax, which was decided to be collected once a year. Apart from the aforementioned taxes, companies were also subjected to Hospice fees at the rate of 10% of total screening revenues. Although it was designed to be collected in the form of donations, officials failed to collect taxes from foreign companies. Additionally, the Hejaz Railway Aid fee was affixed to each ticket as a donation. 20-money Hejaz Railway Aid fee was planned to be included in each ticket which cost 60 money, corresponding to 1/3 of the ticket prices. However, companies raised severe complaints regarding both items of aid, whose general expectation regarding the aid items was to donate all the income earned from a show to be performed once a year as a single item, which the government opposed to them. Upon all complaints, it was decided to tax only the Hospice fee and terminate the obligation in which the aid stamps were affixed to tickets. Demand for performing arts and cinema screenings was higher on

the European side than on the Anatolian side. While the tax rates levied on companies on the European side varied between 700 and 1000 kuruş, the tax rates of those on the Anatolian side varied between 400 and 700 kuruş. On the Anatolian side, incorporations were mostly cumulated in Kadıköy municipality. Due to the month of Ramadan, monthly or nightly screenings could also be performed. These shows were mostly exhibited in the Vezneciler district. It was also determined that the tax rate in the Islands region was lower compared to the general average of Istanbul.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern tiyatroya duyulan ilgi on yedinci yüzyılda başlamıştır (Töre, 2009: 2182). Geleneksel Osmanlı tiyatrosundan farklı olarak Batı tiyatrosu geleneği, menşeyini bolluk ve bereketi kutlamak amacıyla yapılan Diyonisos şenliklerinden almıştır. Bu tiyatro anlayışının sunuş şekli dramatiktir ve bu dramatiklik de kaynağını hayattan almıştır (Töre, 2009: 2182). Batı tiyatrosuna duyulan yoğun ilgi Tanzimat dönemine gelindiğinde zirveye ulaşmıştır (Uslu, 2001: 23). Elçiliklerde icra edilen tiyatral gösteriler; sarayın tiyatroya ilgisini artıran başlıca faktörlerden olmuştur. Ardından 1859 yılında resmi tiyatro binasının kurulması amacıyla kararlar alınmış ve 285 bin altın harcanarak Dolmabahçe Saray Tiyatrosu inşa ettirilmiştir (Şahin, 2014: 17-18). Abdülmecit'in bu hamlesi ile Batı tarzı tiyatro geleneğinin Osmanlı'da yerleşmesi için uygun fizikî ortam sağlanmıştır. Saraya getirtilen yabancı hocalar da modern sahne sanatlarının imparatorlukta başlatılmasına öncülük etmiştir (Belivermiş ve Eğribel, 2015: 36). 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul, imparatorluğun siyasi, kültür, sanat ve eğlence başkenti konumuna yükselmiştir (Çelikletemel Thomen, 2015: 496). Avrupa kumpanyalarının da turne için İstanbul'a gelmeye başlaması ile gayrimüslimler arasındaki tiyatroya yönelik ivme kazanmıştır (And, 1972: 25). Aynı zamanda İstanbul geleneksel sahne sanatları olan Karagöz, meddah ya da ortaoyunu gibi gösterilere de ev sahipliği yapmıştır. Bu durum dönemde Doğu-Batı karşıtlığı olarak tasvir edilse de (Çelikletemel Thomen, 2015: 496) modern ile gelenekselin bir arada yürütüldüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dolmabahçe'den sonra Yıldız Sarayı'na da tiyatro salonlarının inşa ettirilmiş olması Batı tiyatrosunun, Osmanlı'nın olağan kurumlarından biri haline geldiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir (And, 1972: 26).

Osmanlı toplumu Batı tiyatrosu ile tanıştıktan sonra sinema ile buluşmuştur. Tiyatrodan farklı olarak sinema, teknolojiyen yararlanılarak var olmuştur. Rönesans ile Sanayi Devrimi arasındaki geniş zaman diliminde teknolojik gelişmelerin temelleri atılmıştır. Diğer bilim dallarında üretilen teknik buluş ve icatlar sinematograf aygıtının geliştirilmesinin de alt yapısını hazırlamıştır (Liman, 2011: 38). Ancak sinematograf aygıtının mekanik anlamda icadıyla değil, film gösterilerinin seyirci ile buluşmasıyla sinema bir eğlence aracı haline dönüşmüştür. Bu nedenle ilk sinema gösteriminin icra edildiği gün, 28 Aralık 1895 tarihi, bir milat olarak kabul edilmiştir (Liman, 2011: 38). Osmanlı

seyircisi ise sinema ile Avrupa'dan bir yıl sonra Aralık 1896 tarihinde buluşmuştur. Ancak öncelikle saray ve İstanbul eliti sinema ile tanışmıştır (Çeliktemel Thomen, 2015: 496). Bu noktada Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Sultan Abdülhamid* adlı eserinde Yıldız sarayına sinemayı ilk getiren kişilerin daha önce sarayda hokkabazlık yapan Bertrant ve Jean adında iki Fransız olduğunu aktarmıştır (Osmanoğlu, 2008:76). Saraydan sonra ise gösterimler halk ile buluşturulmuştur. Bu gösterimler Beyoğlu (Pera), Şehzadebaşı ve Yıldız Sarayı'nda icra edilmiş ve zamanla diğer semtlere de yayılmıştır. İmparatorluğa getirilen filmler, 1896'dan 1900'lere kadar münferit ve kısa halk gösterimleri şeklinde izleyici ile buluşturulmuştur (Çeliktemel Thomen, 2015: 496).

Sahne sanatları ve sinema gösterimleri şirketler aracılığıyla yürütülmüştür. Bu nedenle öncelikle Osmanlı'nın ticaret, şirketleşme hususundaki deneyimleri aktarılacaktır. Osmanlı iktisadi süreçleri kuruluşundan yıkılışına kadar dört ekonomik safhada incelenmiştir. Bunlar; kuruluşundan 15. yüzyılın son çeyreğine kadar olan birinci safha, 15. yüzyılın son çeyreğinden 16. yüzyıla kadar olan ikinci safha, 16. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına kadar olan üçüncü safha ve 19. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na kadar olan dördüncü safhadır (Pamuk, 2007: 27). 17. yüzyıldan itibaren gelirler artık hazineyi doldurmaya yetmediğinden olağanüstü durumlarda alınan vergiler zorunlu hale getirilmiştir. İmparatorluğun ekonomik durumu ve mali gereksinimleri toprak satın almak için sermayelerini kullanan ya da ticarete yatırım yapmak isteyen sermayedarların işlerini kolaylaştırmıştır (Mantran, 1987: 170). 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde uluslararası ticaret bütün dünyada 64 kat, Osmanlı'da ise 10 ila 16 kat artış göstermiştir (Quataert, 2004:183). Bu durum Osmanlı ekonomisinin küçüldüğü anlamına gelmemekle birlikte ticari öneminin azalması ile açıklanmıştır. Bu nedenle Osmanlı pazarı Avrupalı tüccarlar için oldukça önemli olmuştur. 18. yüzyıla kadar ise Osmanlı uluslararası ticareti bütünüyle yabancılar tarafından yürütülmüştür. 19. yüzyıldan itibaren yabancı tüccarların gayrimüslim tüccarları kendilerine ortak olarak bulmaya başlaması ve onların da berat imtiyazı edinmelerine yardımcı olmaları ile yabancıardan ziyade gayrimüslim tüccarlar Osmanlı iktisadi gelişmelerinde söz sahibi olmaya başlamıştır (Quataert, 2004:193-194).

Osmanlı yöneticileri mali sıkıntılar ile kıtlıktan kurtulmak ve saray-ordu-kent ihtiyaçlarını karşılayabilmek için iktisadi gelişmeler içerisinde dış ticareti bir aracı olarak değerlendirmiştir. Ancak ithalatın sınırlandırılıp ihracatın desteklenmesi yerine ithalatın desteklenip ihracatın gerekli görüldüğünde sınırlandırılması anlayışı benimsenmiştir (Pamuk, 2007: 73). Bu nedenle 19. yüzyıla kadar yerli üretimin dış rekabete karşı korunması öncelikli amaçlarından sayılmamıştır. Şüphesiz bunda bu döneme kadar ithal edilen malların Osmanlı loncalarını bunalıma sürükleyecek bir durum arz etmemiş olması da etkindir. Osmanlı'nın tarım toplumu olduğu ve sanayileşmeden uzak kaldığı görüşü genel olarak benimsenmiştir. Ancak klasik anlamda üretim loncaları aracılığıyla şehirlerde ve bireylerin sahip olduğu atölyelerle de kırsalda yürütülmüştür

(Kurt vd., 2016: 247). 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaşanan Sanayi İnkılabının benzer şekilde Osmanlı'da yaşanmaması (Genç, 2012: 227) ve Sanayi İnkılabı sonrasında ithal malların Osmanlı pazarını doldurmaya başlaması Osmanlı ile Avrupa sanayisi arasındaki makasın iyice büyümesine yol açmıştır (Kurt vd., 2016: 248).

Sanayi İnkılabı ile Avrupa'da üretim artıp insan gücünün yerini makinalar alırken modern anlamda şirketlerin ortaya çıkmasının da temelleri atılmıştır. Üretimdeki bu artış ticareti zorunlu hale getirmiş ve anonim şirket kavramı ortaya çıkmıştır (Şahin F. K., 2018: 96). Avrupa ile eş zamanlı olmasa bile Osmanlı İmparatorluğu da yeni sisteme ayak uydurabilmek amacıyla anonim şirketlerin kurulması için yasal düzenlemelere dair çalışmalarını başlatmıştır. Osmanlı'nın şirketleşme adına ilk resmi hamlesi 28 Temmuz 1850 tarihinde ilan edilen Ticaret Kanunnamesi ile atılmıştır. Bu kanunname 1807 yılında ilan edilen Fransa Ticaret Kanunu'nun bir ve ikinci maddelerinin tercüme edilerek aynen eklenmesi suretiyle oluşturulmuştur (Akyıldız, 2001: 22). Ardından ticaret mahkemeleri kurulmuştur. Her ne kadar anonim şirket kavramına yer verilmiş olsa da imparatorlukta şirketleşme yok denecek kadar az sayıda olmuştur (Akyıldız, 2001: 21-22). Şirketleşme hamlelerinin ilk meyvesi Cevdet Paşa ile Fuat Paşa önderliğinde Şirket-i Hayriye adı verilen ve Boğaziçi seferlerini yürütmek üzere kurulan şirket ile gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte anonim şirketlerin imparatorluğun gücü ile ters orantılı bir seyir izlediğini ifade etmek de mümkündür. İmparatorluğun güç kaybedilmesine paralel olarak yetkileri artan bu şirketler, büyükelçi ile konsolosların desteğinden de geniş ölçüde yararlanmışlardır (Mantran, 1987: 164). İkinci şirketleşme hamlesi 1864 yılında ilan edilen Ticaret Kanunu ile atılmış (Kazgan, 1999: 47) ve böylece anonim şirketlerin oluşturulması, faaliyet göstermesine yönelik hukuki zemin hazırlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde ilan edilen Kanun-i Esasî'de ise şirket olgusuna yer verilerek bir de iç tüzük hazırlanmıştır. Şirketleşmenin desteklenmesi ile tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi amaçlansa da II. Meşrutiyet dönemine gelinceye değin şirketleşme çabaları olumsuz neticelenmiştir. Toplumun henüz şirketleşmeye hazır olmaması, bireylerin girişimci karaktere sahip olmaması, keyfi yönetim anlayışının varlığı, alana yönelik yeterli mevzuatın bulunmaması ve ticarete yeterince önem verilmemesi gibi meseleleri bunun temel sebebi olarak sıralamak mümkündür (Şahin, F. K., 2018: 97).

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise yeni bir iktisat politikası benimsenmiş ve yeni vergi sisteminin temelleri atılmıştır. Dönemde Osmanlı maliyesinin gelir kaygısı ikinci plana atılarak ülke ekonomisinin gerektirdiği önlemlere yönelik yeni bir gümrük politikası gündeme getirilmiştir. Böylelikle tarım ve sanayinin geliştirilmesi, vatandaşların vergi ödeme gücünün iyileştirilmesi ve gümrük gelirlerindeki düşüşün diğer vergilerle giderilmesi tasarlanmıştır (Toprak, 2012: 37). Bu doğrultuda hükümet, ilk adımı atarak kapitülasyonları kaldırmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında 9 Eylül 1914 tarihinde tek taraflı

olarak kaldırılan kapitülasyonlar ile gümrük vergisi %15'e çıkarılmış (Toprak, 2012: 38) ve böylece Osmanlı'nın Avrupa için bol ve ucuz hammadde ile düşük gümrüklü pazar konumuna son verilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde (1908-1922) İttihat Terakki hükümetini millileştirmeye yönelten meseleler iç ve dış sorunlar, uzun soluklu süre gelen savaşlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toprak ile nüfus kayıpları, iktisadi problemler oluşturmuştur. Ancak hükümetin savaş yıllarında orduya gelir elde edebilmek, kaynak sağlayabilmek için cephe gerisindeki sivilleri tek bir amaç etrafında toplayabilmeyi başardığı anlaşılmaktadır (Çeliktemel Thomen, 2010: 2). Bütün bu süreçlerde bir liman kenti konumunda olup Osmanlı ile Avrupa'nın bitişme noktasında yer alan İstanbul'un Avrupa ile uyum sürecindeki rolü imparatorluğun ve bölgenin diğer kentlerindeki şehir ve ticaret merkezlerinden farklı seyretmiştir (Eldem, 2017: 167-168). İncelememizin de odağı olan İstanbul'daki modern sahne sanatları ve sinema şirketlerinin şehirde bu denli yaygınlık kazanmış olmasını da şehrin bu jeopolitik konumuna bağlayarak açıklamak mümkün görünmektedir.

I. Dünya Savaşı'nın topluma yüklediği zorluk, cefa ve fakirlik halkın tiyatroya ilgisini azaltmıştır (Yüksel, 2021: 450). Ancak 1914 yılında İstanbul Belediye Başkanı Cemil Topuzlu tiyatro geleneğinin sürdürülmesi için Dâr'ül-bedâyi-i Osmanî'yi kurarak bu kurumun da bir tiyatro ve müzik okulu olarak faaliyet yürütmesini sağlamıştır. Böylece sahne sanatlarına olan ilginin diri tutulması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu kurum oyunlarını ancak bir yıl sonra sergileyebilmiştir. Söz konusu temsil Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu ve Kuşdili'nin çeşitli semtlerinde icra edilmiştir (Yüksel, 2021: 450). Söz konusu kurumun kuruluşunun I. Dünya Savaşı'na denk gelmiş olması hedeflediği başarıyı yakalamasını engellemiş olsa da birçok özel tiyatro okulunun açılmasına öncülük etmiştir. 1914 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşı'na katılan imparatorlukta Osmanlı tiyatrosunun konularını da 1914 Osmanlı donanmasının Sivastopol'u bombalaması, I. Dünya Savaşı'na girilmesi, Sarıkamış harekâtı, 1915 Çanakkale Savaşı'nın başlaması gibi savaş temalı gösterimler oluşturmuştur. Bu gösterimler ile halkın mücadele gücünün derinleştirilmesi ve motivasyonunun artırılması hedeflenmiştir (Yüksel, 2021: 451).

Osmanlı İmparatorluğu'nda sinema gösterimlerinin halk ile buluşması 1896 yılında Lumière operatörlerinden Jamin'in İstanbul'a gelmesi başlamıştır. Bu ziyaret ile Jamin öncelikle elektrikle çalışıp manivelası bulunan sinematograf aygıtını gümrükten geçirebilmek için izin almaya çalışmıştır (Özuyar, 2016: 29). Elektrik üretmeye yarayan dinamo ve gösterim lambası için öncelikle Şehr Emaneti'nden ardından da Tophane-i Amire'den ruhsat talebinde bulunmuştur. Ancak her iki kurumdan da olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine, gayrimüslimlerin sıklıkla başvurduğu bir yöntemle Fransa sefaretine başvurarak yardım istemiştir. Bunun üzerine sefaretin 17 Haziran 1896 tarihli izin talebi, Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş ve gerekli onay da alınmıştır. Her ne kadar Jamin sinemayı halka tanıtmak için büyük çaba gösterse de elektrik

lambasının arızalanması sonucu bu beklentisini gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine hedef kitesini değiştirerek sinematografi ile Babıali'yi tanıştırmıştır (Özuyar, 2016: 29-30). Bu gösterimin ardından sinematograf aygıtının bir mahsurunun olmadığı resmi makamlarca da onaylanmıştır. 1896 yılında Jamin ile eş zamanlı olarak, ünü tüm dünyaya yayılan, Lumiére kardeşlerin kameramanlarından olan Promio'nun da İstanbul'a gelmesi ve bu ziyarette İstanbul görüntülerini filme alması oldukça önemlidir (Akgün Çomak, 1998: 299). Siyah beyaz olarak kaydedilen bu görüntüler 1 dakika 19 saniye kadar sürmüştür (Çeliktemel Thomen, 2015: 500-501).

II. Abdülhamit dönemindeki ilk sinema gösteriminden sonra Pathé film şirketi Beyoğlu'ndaki Sponek Birahanesi'nde *Bir Trenin Gara Girişi* adlı ilk gösterimini halk ile buluşturmuştur. Ardından kentin diğer yerlerinde de gösterimler sergilenmeye başlanmıştır. Bu ilk gösterimler için fiziki koşullar sağlanamamış olsa da müzeler, okullar, fuarlar, tavernalar ve kahvehaneler gibi mekanlar sinema gösterimlerine ev sahipliği yapmıştır (Çeliktemel Thomen, 2018: 84). 1896 ve 1899 yılları arasında İstanbul, sessiz filmlere konu olmaya başlamış Halic ve Boğaziçi'nden panoramik manzaralar objektiflere yansıtılmıştır. Bu çekimler Lumiére, Charles Urban ve British Pathé şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir (Çeliktemel-Thomen, 2015 :497). İmparatorlukta ilk yerleşik sinema ise 1908 yılında Beyoğlu'nda Sigmund Weinberg tarafından kurulmuştur (Akgün Çomak, 1998: 300).

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine Osmanlı Hariciye Nazırı Enver Paşa 14 Kasım 1914 tarihinde gerçekleştirdiği Almanya ziyaretinde, Alman ordusunun film dairesini inceleme fırsatı bulmuş ve bundan etkilenerek 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin (MOSD) kurulmasını sağlamıştır (Akgün Çomak, 1998: 300). Daha sonra ise yurtdışından film kamerası getirtilerek savaşlar, mitingler, padişah ya da başkomutanın özel yaşamlarını anlatan filmler çekilmeye başlanmıştır (Gürkan, 1996: 47). Böylece imparatorlukta ilk kez yerli film yapıcılığına girişilmiştir.

Hükümet, savaş yıllarında sinemanın tehlikeli bir propaganda aracı olabileceğini düşünerek gösterileri sıkı bir kontrole tabi tutmuştur. Bu doğrultuda zaten ruhsatlı olarak icra edilen bu gösterilerin ruhsatlarının yalnızca güvenilir olarak addedilen kişi ya da şirketlere verilmesi de bunun kanıtıdır. Ayrıca gösterimler sıklıkla zabıtalarca kontrole de tabi tutulmuştur. Altınca Daire-i Belediye tarafından görevlendirilen zabıtalara kontrollerde toplanan aidatların zayı edilmemesine yönelik tembihlerde bulunulmuştur (BOA, DH.MTV., 35/7: 13, 1910). Görevlerini suiistimal eden kişi ya da şirketlere de gerekli uyarılar yapılmıştır. İncelenen dönemde hükümet mevzuat çıkarılmasına yönelik adımlar da atmıştır. Bu adımlardan ilki öncelikle nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair çeşitli sefaretlerden edinilen bilgilere dairdir. Bu bilgiler arasından İsveç (Stockholm) sefarethanenin gönderdiği cevaplar öne çıkmıştır. Dönemde İsveç'in sinema mevzuatına yönelik herhangi bir nizamnamesi

bulunmamakla birlikte, gösterilerde ahlaka aykırı konulara izin verilmemesi ve askeri yapılanmaya zarar verici unsurlara müsaade edilmemesine yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur (Yüksel, 2021: 453-454). Aynı zamanda sinema filmlerinden elde edilecek gelirlerin ordu ve yardıma muhtaç halkın ihtiyaçlarının karşılanması için sarf edilmesine yönelik kararlar da alınmıştır. Belgelerde modern sahne sanatları ve sinema gösterimleri için Arapça kökenli bir kelime olan ve oyuna müteallik şeyler anlamına gelen lubiyyat ve bu gösterimleri icra eden şirketler için ise lubiyyat kumpanyaları (Pakalın, 1983: 370) ifadelerinin tercih edildiği tespit edilmiştir.

Osmanlı İstanbul'unda 1908-1914 yılları arasında sahne sanatları ve gösterim şirketlerinin incelendiği bu çalışma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şirketlere yaklaşımını ortaya koymak, İstanbul'daki sahne sanatları ve sinema gösterim şirketlerinin vergi çeşitleri, yardım kalemlerinin ve oranlarının tespitini yapmak, ardından bu şirketlerin İstanbul'daki yaygınlık alanlarını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler doküman tarama modeli ile elde edilmiştir. Ortaya çıkan veriler için ise içerik analiz yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 27). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) Dahiliye Mütenevvia evrakları arasında bulunan 35 dosya 7 gömlek numaralı tasnifte yer alan 91 belge araştırmanın evrenini oluşturmuştur ve ulaşılmaması hedeflenen hususlar belgelerin bize aktardığı kadarıyla ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şirketleşme, sahne sanatları ve sinema gösterim şirketleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari meselelerde en liberal ülkelerden biri olduğu bilinmektedir. Çünkü iç gümrük vergisi, dolaylı vergiler, mal dolaşımını engelleyen vergilere dair herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Kapitülasyonlar nedeniyle ülkeye giren mallardan %3'lük oranda bir vergi alınmıştır ki bu durum her türlü malın bol ve ucuz olarak ülkeye girmesine yol açmıştır (Isaawi, 1980: 91). Bu ticari hak ve ayrıcalıklar imparatorlukta, yabancı tüccar evleri vasıtasıyla yürütülmüştür. 1849 yılında İstanbul'da bulunan tüccar evlerinden 13'ü İngilizlere ve 31'i de Fransızlara aittir (Isaawi, 1980: 101). Çalışmaya konu olan dönemde incelenen belgelerde de İstanbul'daki sinema şirketlerinde öncülük yine Fransızlara aittir. Osmanlı 18. yüzyıldan itibaren hammaddelerin satımı ve işlenmiş maddelerin alımını dengeleyememiştir. Bu noktada Osmanlı'yı bu çıkmazdan kurtaracak iki seçenek belirlemiştir ki bunlardan ilki bireysel vergilerin artırılması diğeri de gümrük vergilerinin artırılması şeklindedir. Bu amaçla öncelikle bireysel vergilerin kaldırılması düşünülse de ülkede sanayileşmeye geçilememesi ve tarım toplumu yapısının sürdürülmesi bu seçeneği imkânsız kılmıştır. Gümrük vergilerinin artırılması meselesinde de yabancı tüccarların şiddetle karşı çıkması bu seçeneği de sonuçsuz bırakmıştır (Pamuk, 2007:170-171). Dolayısıyla Osmanlı

İmparatorluğu'nda var olan ekonomik çıkmazla ilgili ciddi bir hamlenin icraata geçiremediğini ifade etmek mümkündür.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise iktisadi meseleler kamuoyuna yansıtılmaya başlanmış ve aynı zamanda bu ekonomik meselelerinin sebebi de II. Abdülhamit'in yönetimine bağlanarak açıklanmıştır (Toprak, 1995: 84). Hükümet, basın yoluyla şirketleşmeyi özendiren yazılara yer verilmesini teşvik etmiş ve bu doğrultuda, 1849-1910 yılları arası dönemde, yerli ve yabancı olmak üzere toplam 95 şirketin tesis edilmesini sağlamıştır. Bu şirketlerden 31'i maden, kamu hizmeti ve sanayi, 28'i ulaştırma, 17'si bankacılık ve sigortacılık, 12'si ise ticaret alanında faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır (Toprak, 2012: 156). Millî unsurun anonim şirket kurabilecek sermaye ve teşebbüsü olmadığından bunlardan çok az bir kısmını yerli sermayedarlar oluşturmuştur ve geri kalan büyük kısmı ise yabancı sermayedarlardır. İncelemeye konu olan dönemde imparatorlukta 76 anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketlerin yoğunluk merkezlerini ise 19 şirket ile Konya, 11 şirket ile ise İzmir oluşturmuştur (Erdem, 2016: 26).

Şirketleşmede İttihat Terakki hükümeti ile birlikte ortaya çıkan hızlı yükseliş sahne sanatları ve gösterim şirketlerinin de artmasına yol açmıştır. 1902-1913 yılları arasında Avrupa'da olduğu gibi İstanbul'da da sektörün öncüsü Pathé şirketi olmuştur. 1911 yılında ise İstanbul'da sektöre hâkim olan iki büyük şirket olarak belgelerde Pathé ve Gaumont'dan bahsedilmiştir (BOA, DH.MKT., 35/7: 22, 1911). Dönemde sinema salonlarının bulunmaması nedeniyle Odeon, Tepebaşı, Concordia gibi tiyatro salonları Pathé'nin filmlerine ev sahipliği yapmıştır (Özuyar, 2017: 68). Ardından Pathé, İstanbul Belediyesi'ne ait Tepebaşı Tiyatrosu'nun komedi sahnesini kiralayarak filmlerini izleyici ile buluşturmuştur. Hükümet şirketleşmeyi millileştirmek adına ciddi hamleleri icraata geçirse de I. Dünya Savaşı'na dek sinemacılık sektöründe millileşmeyi sağlayamamıştır. Bunun temel sebebinin milli unsurun sermaye eksikliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Aynı zamanda yatırım yapıp şirket kuracak olan kişilerin bilgi ve birikim eksiklikleri, teknik altyapı ihtiyacı ve eleman eksikliği de bu sektöre mesafeli yaklaşmanın başlıca sebeplerinden olmuştur (Şahin F.K., 2018: 100).

İstanbul'da sinema gösterimleri yanında sahne sanatları da icra edilmiştir. Ancak sinemaya gösterilen yoğun ilgi tiyatroyu ikinci plana itmiştir. Dönemde sektöre hâkim olan İstanbul'daki şirket sahipleri ve işletmecileri Rum, Ermeni, Museviler ve Avrupalı yapım şirketleri olmuştur (Özuyar, 2017: 103). İstanbul'da birden fazla sinema salonunu ayakta tutacak seyirci kitlesinin mevcudiyeti ve şirketlerin ticari alanda kazandıkları başarılar Türk-Müslüman unsuru da seyirci olmaktan çıkarıp işletmeci olmaya yöneltmiştir (Özuyar, 2017: 103-104). Ciddi bir kazanç getirisine sahip olan bu sektörlerde hükümet, özellikle yabancı şirketler üzerindeki denetimlerini artırmaya yönelik kanunlar çıkarmıştır ki Mart 1916 tarihinde ilan edilen *müessesat-ı nafia ile*

imtiyazsız şirketler muhaberat ve muamelatında Türkçe istimali hakkında kanun ile şirketlerin haberleşme ve yazışmalarında Türkçe kullanma zorunluluğunu getirerek yerli unsurun istihdamının da önünü açmıştır (Akyıldız, 2001: 76-77). Bunun üzerine yabancı şirketler farklı arayışlara girmek durumunda kalmıştır. Şirketlerden bir kısmı isimlerini değiştirip Türkçeleşirken, diğer bir kısmı da şirketlerini Osmanlı şirketleri haline dönüştürmüştür.

Tüm bu çabaların sonucunda 1913-1914 dönemine gelindiğinde ise İstanbul haricinde 22 vilayet merkezi ve 10 mutasarrıflıkta da faaliyetlerin icra edildiği tespit edilmiştir. Söz konusu vilayet merkezleri; Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Halep, Hüdavendigâr, Diyarbakır, Selanik, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretül-aziz, Musul, Van, Urfa, İzmit ve söz konusu mutasarrıflıklar ise; Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Karasi, Kudüs-i Şerif, Kala-i sultaniye, Menteşe, Teke, Kayseri olarak belirlenmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 68-73, 1913). Ruhsatlı olarak gösterimi icra eden sahne sanatları ve sinema şirketlerinin savaş yıllarında faaliyetlerini sadece İstanbul'da değil diğer vilayet merkezleri ve mutasarrıflıklarda da icra etmişlerdir.

Sahne sanatları ile sinema gösterimlerinin vergilendirilmesi

Osmanlı'nın gelirlerinin önemli bir bölümünü toplumun çeşitli iktisadi faaliyetlerinden alınan vergi kalemlerinden elde edilen gelirler sağlamıştır. İmparatorlukta 18. yüzyıldan itibaren yeni bütçe gereksinimlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemden itibaren hazineye giren vergi gelirlerinin sistemli bir şekilde yeniden yapılandırılmasına duyulan ihtiyaç, yeni vergilerin getirilmesi, var olanların en üst boyuta çıkarılarak artırılmasını, gümüş paranın kıymetli maden içeriğinin düşürülmesini sağlamış ve bu nedenle de dolaylı borçlanmaya gidilmiştir (Eldem, 2017: 210). 19. yüzyıla gelindiğinde ise düzenli bir şekilde kaydı tutulan vergi kalemlerinin büyük bir kısmını ülkenin iktisadi karakterine uygun olarak tarımla alakalı vergiler oluşturmuştur (Genç, 2012: 25). Ancak bu ifadeden yola çıkarak dönemde sanayi ile alakalı vergi geliri elde edilmediği düşünülmemelidir. Sahne sanatları ve sinema şirketlerinden talep edilen vergi meselesine değinmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi yapılanmasından bahsedilmesi faydalı olacaktır. Ülkenin vergi kalemleri genel olarak iki çerçevede şekillenmiştir. Bunlardan birincisi tekalif-i şer'îye olarak adlandırılan şer'î vergiler, diğeri ise tekalif-i örfîye olarak adlandırılan örfî vergilerdir. Örfî gruptaki vergilerin bir kısmı kanunnamelere göre diğerleri ise herhangi bir kanuna dayanmaksızın tahsil edilmiştir. Kanunnamelere dayandırılmadan devletin bizzat kendisinin tahsil ettiği vergiler tekalif-i divaniye, üst düzey yöneticilerin tahsil ettiği vergiler ise tekalif-i şakka olarak adlandırılmıştır (Şener, 1990: 6). Çok sayıda ve ayrı ayrı kalemlerde toplanmakta olan vergilere yönelik Tanzimat döneminde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir ve buna göre şer'î vergiler Aşar, Ağnam ve Cizye, örfî vergiler ise An-cemaatin vergi olarak yeniden şekillendirilmiştir. Bu düzenlemeler II.

Meşrutiyet dönemine dek varlığını korumuştur. Ancak dönemde vergilerin kamu gelirleri adı altında Aşar, Cizye, Gümrük, Ağnam, Temettü, Der-saadet, An-cemaatin, diğer vergi ve gelirler olmak üzere sekiz ayrı kalemden toplanmasına da karar verildiği anlaşılmaktadır (Eroğlu, 2012: 58).

Sahne sanatları ve sinema şirketlerinin vergilendirilmesi Temettü gelir kalemi içerisinde yer almakta olduğundan öncelikle ticaret ve sanat erbabının kazançlarının vergilendirilmesinden bahsedilecektir. Temettü vergisinin esasını İhtisap resmi oluşturmuştur ki bu vergi, 1825 yılında ilan edilen düzenleme ile ürün üzerine alınan vergi yerine mükellefin yıllık kazancı üzerinden alınan bir vergi şekline dönüştürülmüştür (Eldem, V., 1994: 177). Şehirlerde pazar ve tüketim vergilerinin yerini alan Temettü vergisi 1860 yılına kadar %3, 1878 yılına kadar %4, 1886 yılına kadar ise %5 olarak uygulanmıştır. İttihat

Terakki hükümeti dönemine gelindiğinde ise çeşitli gelirlere farklılaştırılmış oranlar uygulanmış olsa da I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'da rekabet yabancılar lehine gelişim göstermiştir (Issawi, 1980: 353). Dolayısıyla kapitülasyonlar nedeniyle ülkede yabancı şirketlerden layıkıyla vergi alınamamıştır (Öner, 2005: 401). Kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasıyla ise Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılar verilen bütün ayrıcalıklara son verilmiştir (Toprak, 2012: 187). Savaş ortamının kaotik durumu da bu fiili durumun kabulünü kolaylaştırmıştır. Ancak kapitülasyonların kaldırılması mevzuatta bir takım yasal boşlukların oluşmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Mart 1915 tarihinde *Memalik-i Osmaniye'de bulunan ecnebinin hukuk ve vezaiifi hakkında kanun-ı muvakkat* yayınlanmış ve yabancıların Osmanlı'daki statüleri belirlenmiştir (Toprak, 2012: 188-189). Böylelikle 1926 yılına dek uygulamada kalacak olan yeni Temettü uygulaması yürürlüğe konmuştur (Koç, 1981: 32).

İncelenen dönemde Mart ve Haziran 1913 tarihi aralığındaki üç aylık zaman diliminde İstanbul'da iki mahalde tiyatro ve yedi mahalde de sinema gösterisinin icra edildiği tespit edilmiştir (Tablo 1). Söz konusu şirketlerden gecelik ve aylık olmak üzere tahsil edilen, üç aylık zaman dilimine dair, Temettü vergi miktarı 2.810 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 47, 1913). Yine aynı yılda İstanbul Beyoğlu bölgesinde sekiz mahalde tiyatro ve on beş mahalde de sinema gösterisi icra edildiği ve Osmanlı'nın vergi beklentisinin aylık 19.100 kuruştan olmak üzere yıllık 229.200 kuruş olarak tahmin edildiği ancak tahsil edilen miktarın beklentilerle örtüşmediği anlaşılmıştır (BOA, DH.MTV. 35/7: 53-88, 1913).

Tablo 1: Gösterim yeri, çeşidi, sınıfı, türlerine göre vergi oranları

	Mevkii	Nevii	Sınıfı	Mahiyye Gecelik	Vergisi
1	Samatya'da Altimon Tiyatrosu	Tiyatro	İkinci	Mahiyye	700
2	Yenibahçe'de Kemal Bağ'ında	Tiyatro	İkinci	Mahiyye	700
3	Eyüp'te Baba Hıdır Mahallesi'nde	Sinema	Üçüncü	Gecelik	45
4	Yenikapı'da Sandık Birunu'nda	Sinema	İkinci	Gecelik	80
5	Altımermer'de Hamallar Sokağı'nda	Sinema	İkinci	Gecelik	80
6	Samatya'da Narlıkapı'da	Sinema	İkinci	Gecelik	80
7	Salma Tomruk Caddesi'nde	Sinema	İkinci	Gecelik	80
8	Yedikule'de Mirahor İlyas Bey Mahallesi'nde	Sinema	İkinci	Gecelik	80
9	Yedikule'de Mirahor İlyas Bey Mahallesi'nde Teşkil	Sinema	İkinci	Gecelik	80
10	Yedikule'de Ermeni Hastanesinde	Sinema	İkinci	Gecelik	80

Gecelik gösterimlerden alınan Temettü vergi miktarı gösterimlerin sınıfına göre değişebilmiştir. Bu miktar ikinci sınıf gösterimlerde 80 kuruş ve üçüncü sınıf gösterimlerde ise 45 kuruş olarak (Tablo 5) tahsil edilmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 42-92, 1913). Aylık gösterimlerden alınan Temettü vergileri ise yine gösterilerin sınıfına göre 400, 700 veya 1000 kuruş arasında değişmiştir. Avrupa yakasında Beyoğlu, Galata ve Şişli'deki tiyatro şirketlerinin Temettü vergileri (BOA, DH.MTV. 35/7: 87, 1913) aylık 6.800 kuruş olup yıllık 81.600 kuruş (Tablo 2) olduğu ve sinema gösterimlerinin vergilerinin aylık 12.300 kuruş olup yıllık 147.600 kuruş (Tablo 3) olduğu tespit edilmiştir ki bu durum sinema vergi gelirlerinin tiyatronun neredeyse iki katı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Tablo 2: Beyoğlu Belediyesi tiyatro Temettü vergileri

	Semt	Aylığı	Seneliği
1	Beyoğlu Cadde-i Kebiri'nde Odelon	1000	12.000
2	Beyoğlu Hamalbaş Caddesi	1000	12.000
3	Beyoğlu Halep Çarşısı içi	1000	12.000
4	Galata Topçular Caddesi	700	8.400
5	Beyoğlu Hamalbaş Caddesi	700	8.400
6	Galata Topçular Caddesi	700	8.400
7	Beyoğlu Caddesi İspanin	1000	12.000
8	Şişli Nebil Gazinosu	700	8.400
Toplam		6800	81.600

Tablo 3: Beyoğlu Belediyesine sinema Temettü vergileri

	Semt	Aylığı	Seneliği
1	Tatar Veli Çeşme midatı	700	8.400
2	Yüksek Kaldırım Caddesi	700	8.400
3	Galata Topçular Caddesi	700	8.400
4	Beyoğlu Abud Efendi derunu	1.000	12.000
5	Şişli Büyükdere Caddesi	1.000	12.000
6	Galata Topçular Caddesi	1.000	12.000
7	Beyoğlu Caddesi 164 no.lu	1.000	12.000
8	Beyoğlu Caddesi 130 no.lu	1.000	12.000
9	Elmadağ İmampaşa Çöplüğü	700	8.400
10	Papaz Köprüsü	700	8.400
11	Galata Mumhane Caddesi	700	8.400
12	Beyoğlu Caddesi'ndeki Amerikan Kumpanyası	1.000	12.000
13	Galata Eski Şarap İskelesi	700	8.400
14	Beşiktaş'ta Akaretler Caddesi	700	8.400
15	Pangaltı Ermeni Kabristanı Caddesi	700	8.400
	Toplam	12.300	147.600

Avrupa yakasındaki sahne sanatları ve sinema gösterimlerindeki yoğunluğunun Anadolu yakasına kıyasla daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Avrupa yakasındaki şirketlerin vergi oranlarının 700 ila 1000 kuruş arasında değiştiği ve Anadolu yakasındaki şirketlerin vergi oranlarının ise 400 ila 700 kuruş arasında değiştiği tespit edilmiştir (Tablo 4). Mayıs-Temmuz 1913 döneminde Üsküdar Doğancılar'daki Raks Tiyatrosu ile Bağlarbaşı Kaviloğlu bahçesindeki sinema Temettü vergilerinin 400'lerden 800 kuruş olarak tahsil edilmesi de bunun kanıtıdır (BOA, DH.MTV. 1913, 35/7: 79, 1913). Anadolu yakasındaki şirketleşme yoğunluğu Kadıköy'de yaşanmıştır (BOA, DH.MTV. 35/7: 78, 1913).

Tablo 4: Kadıköy tiyatro ve sinema Temettü vergileri

	Müdüriyet	Lubiyat çeşidi	Semti	Mahallesi	Sokağı	Vergisi
1	İsmail Hakkı Efendi	Tiyatro	Bostancı İskelesi	Sahrayıcedid	Erenköy	400
2	Hasan Akif	Tiyatro	Kuşdili	Osmanağa	Kuşdili çayırı	700
3	Otenk Köseyan	Tiyatro	Kurbağalı	Tuğlacı	Taş köprü	700
4	Mina	Sinema	Haydarpaşa	Osmanağa	Haydarpaşa Caddesi	700
5	Siroçkin	Sinema	Kuşdili	Osmanağa	Kuşdili Çayırı	700
6	Siroçkin	Sinema	Moda	Caferağa	Tiyatro Sokağı	700
7	Koçu	Sinema	Moda	Caferağa	Mühürdar Sokağı	700
8	Nesim Ferera	Sinema	Fenerbahçe	Zühtüpaşa	Fenerbahçe	700
9	Kuşu	Tiyatro ve Sinema	Moda	Caferağa	Moda caddesi	700

1913 yılında mevcut olan gösterim şirketleri yanında Şehzadebaşı'nda kurulacak olan beş tiyatro ve Kumkapı'da kurulacak olan bir sinema şirketi için ruhsat verilmesinden de yola çıkılarak (BOA, DH.MTV. 35/7: 91, 1913) hükümetin şirketleşmeyi desteklediği çıkarımına gitmek mümkündür. Dönemde gösterim şirketlerinin milli ve manevi değerlerin korunması bakımından oldukça önemli olduğu düşünülmeye başlanmış ve meseleye daha dikkatli yaklaşılması kararlaştırılmıştır. Sektörde gayrimüslim unsurların bu değerlere önem vermemesi ve I. Dünya Savaşı sürerken dahi İstanbul'un çeşitli bölgelerinden kadın, erkek ve çocuk olmak üzere akın akın insanların Beyoğlu ve Galata bölgesine gelmesi sektördeki millileşmenin zorunluluğunu gerekli kılmıştır, bunun üzerine Türk-Müslüman müteşebbisler ahaliye uygun sinema açmak amacıyla faaliyete geçmiştir (Özuyar, 2017: 104-108). Bunun haricinde Ramazan ayı nedeniyle tek gecelik gösterimler de icra edilebilmiştir. Söz konusu dönem nedeniyle tertip edilen gösterimlerin neredeyse tamamını sinema gösterimleri oluşturmuştur (BOA, DH.MTV. 35/7: 49, 1913). Ramazan ayında en fazla gösterimin Vezneciler semtinde icra edildiği tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Ramazan ayı nedeniyle 1913 yılında yapılan gösterilerin yeri ve çeşidi

Vezneciler'de	Lokantada	Sinema
Vezneciler'de	Dükkânda	Sinema
Vezneciler'de	Şemsi konağı meyhanesinde	Sinema
Vefa'da	Rehber-i Tahsil Mektebi bahçesinde	Sinema
İbrahim Paşa Caddesi'nde	İttihad-i Osmani Mektebi bahçesinde	Cambaz ve Sinema
Fazıl Paşa'da	Metbu-i İrfan Mektebi bahçesinde	Sinema
Kumköy'de	Rum milleti dahilinde	Sinema

Adalar bölgesindeki Temettü vergi oranı İstanbul genel ortalamasından düşük olmuştur. 1913 yılı verilerine göre Adalar bölgesinde Büyük Ada, Heybeli Ada ve Burgaz Ada'da kayıtlı dört şirket tespit edilmiş ve bu şirketlerin Mayıs-Temmuz 1913 dönemi Temettü vergi miktarları 400'er kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 76, 1913), (Tablo 6).

Tablo 6: Adalar bölgesi Temettü vergileri

Büyük Ada	Büyükada Caddesinde Berberoğlu Yani	400
Büyük Ada	İskele Caddesinde Gazinocu Raftopolo Dimitri Gazamatika	400
Heybeli Ada	Yalı Caddesinde Bulut Gazinosu	400
Burgaz Adası	Yalı Caddesinde Dimandi	400

Şirketlerden talep edilen diğer bir vergi türü de Damga vergisi olmuştur. Damga vergisi sahne sanatları ve sinema gösterimleri icra eden şirketlerden de talep edilmiştir. Şubat 1875 tarihinde Resm-i Damga Nizamnamesi'nin

ilanı ile yürürlüğe giren Damga pulu uygulamasının 20 para ile 10 kuruş aralığında değişmesinin uygun olacağından bahsedilmiştir (Düstur, 1953: 316). Bu nizamnamede, tüccar, ahali ve bayiler tarafından ilk teminlerinin haziran sonuna kadar ki süre içinde üç aylık müddet için ve yılda bir defa olmak üzere %1 hesabıyla alınması gerektiği belirtilmiştir. Ancak şirketlerden altı aylık süreler için alınması uygun bulunmuştur. Damga vergisinin tahsil edilememesi durumunda nakdi cezaların uygulanacağı da belirtilmiştir (Düstur, 1953: 316-317). Şirketler Damga (ilanat) pullarından dolayı yıllık 3 bin kuruş vergi ödemekle mükellef tutulmuştur (BOA, DH.MTV. 35/7: 22, 1911). Ancak bu durum şikayetlere sebep olmuştur.

Temettü ve Damga vergileri haricinde her bir gösterim için kesilen biletlerin gelirinden alınmak üzere Darülaceze aidatı ile Hicaz Demiryolu ianesi (yardım) adı altında yardım pulu yapıştırılması zorunluluğu da getirilmiştir. Temettü nizamnamesinin beşinci maddesine göre; Darülaceze aidatının tiyatro gelirlerinin %10 nispetinde toplanması ve bağış şeklinde tahsili tasarlanmıştır (BOA, DH.MTV. 35/7: 67-71, 1913). Ancak hasılatlardan elde edilecek bu bağışın yabancı şirketlerden tahsil edilemeyip sadece yerli şirketlerden alınabildiği tespit edilmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 43, 1912). Şirketler bu ödemeyi bilet fiyatlarına ilaveler yaparak halkın cebinden çıkmak suretiyle toplayıp ödeme yoluna gitmiştir. Ancak yine de Şura-yı Devlet ve Şehr Emaneti'ne bu ödemelerle ilgili sıklıkla şikayetler yapılmıştır. Şikayetlerin genel çerçevesi rekabet gücünün kalmayışı, bütün hasılatın ellerinden çıktığı, aktör ve aktris bedellerinin ödenemediği gibi hususlar ekseninde şekillenmiştir. Ayrıca şirketler bu ödemelerin gösteri başına değil de yılda bir kez sadece bir gösterimin bütün gelirlerinin bağışlanması şeklinde yapılması hususunda ısrarcı olmuştur, fakat ilk başta teklifleri kabul edilmemiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 101, 1911). Hicaz Demiryolu yardımının her bir bilet fiyatına yirmişer para ilave edilmek suretiyle tahsili uygun bulunmuştur. Ancak her iki yardım kalemine dair de yerli ve yabancı şirketlerden yoğun şikayetlerle karşılaşmıştır (BOA, DH.MTV. 35/7: 98, 1914). Şikayetler içerisinde özellikle Trabzon Osmanlı sinematograf kumpanyası hissedarlarından Pilosyan'ın şikâyeti dikkat çekicidir. Pilosyan, belediyeye yıllık 3 bin, ilan at (damga) pullarından dolayı yine 3 bin, Temettü vergisi olarak 500 kuruş ve toplam 6.500 kuruş olarak ödediği vergiden şikâyet ederek buna ilaveten altmışar paraya tekabül eden biletlerine yirmişer paralık Hicaz ianesinin de eklenmesi nedeniyle yerli şirketlerin rekabet gücünden mahrum bırakıldığını dile getirmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 22-106, 1909). Pilosyan'ın şikayetlerini diğer şirketler de desteklemiştir ki bunlardan biri de Ma Opret kumpanyası müdürü Benliyan Efendi'dir (BOA, DH.MTV. 35/7: 108, 1909). Oldukça fazla şikâyet dilekçesi ile uğraşmak durumunda kalan hükümet geri adım atarak Hicaz yardım bedellerinden vazgeçtiğini ilan etmiştir. Şirketlerin yardım kalemlerinin toplanmasına dair genel beklentisi tek kalemde yılda bir kez icra edilecek bir gösterimin

bütün gelirlerinin bağışlanması suretiyle yapılması şeklinde olmuştur. Ancak bu beklentilerine olumlu cevap verilmemiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 26, 1909). Söz konusu şikayetlerin ardı arkası kesilmeyince hükümet, Darülaceze aidatı haricindeki diğer yardım pullarının biletlere yapıştırılması zorunluluğuna son vermiştir (Özuyar, 2017: 110). Darülaceze aidatı ise kaldırılamamıştır. Bunun gerekçesi olarak 200'ü geçen sayıda Müslim, gayrimüslim ve yaşlılar için toplanan bu yardımların tahsilatının yapılamaması durumunda ihtiyaçlarının temini ve tedarikinde sıkıntılar yaşanacağı ve yaşlıların mağdur olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 16-32-67-95, 1910). Darülaceze aidatı adı altında toplanan yardım gelirleri Maliye Nezareti bünyesinde toplanarak Nafia Nezareti'ne aktarılmıştır. Söz konusu bedellerin zayı olmaması için Altıncı Daire-i Belediye tarafından görevlendirilen zabıtalara sıklıkla uyarılmıştır (BOA, DH.MTV. 35/7: 110-111, 1909).

Sadece yerli şirketlerden alınabilen vergi ve yardımların kudretli şirketler karşısında yerli şirketleri rekabet gücünden yoksun bıraktığı, sahne sanatları icra eden tiyatro sahipleri ile sanatçıların zor duruma düşürdüğü ve bu eşitsizliğin giderilmesi amacıyla yabancı şirketlerden aidat bedelleri alınmadığı durumlarda yerli şirketlerden de alınmamasının gerektiği kararlaştırılmıştır (BOA, DH.MTV. 35/7: 69-70-71-72, 1912). Yabancı şirketlerden zaten kapitülasyonlar nedeniyle layıkıyla tahsil edilemeyen vergi ve yardım kalemleri I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik çıkmazlar nedeniyle de iyice sıkıntıya düşmüştür (BOA, DH.MTV. 35/7: 70-71, 1912). 1907-1908 senesinden beri sektöre ait vergi beklentileri 1 milyonu geçtiği halde tahsilatın ancak 400 bin kuruş olarak yapılması da bu durumu ortaya koymaktadır (BOA, DH.MTV. 35/7: 32- 101, 1911). Ekim 1914 tarihi itibarıyla kapitülasyonların kaldırılması ile kazanç vergisi haline dönüştürülmüş olan Temettü vergisinin yerli ve yabancı şirketlerden eşit oranda alınması hususunun karara bağlanması iktisadi anlamda en önemli adımlardan biri olmuştur. Böylece gelirin türüne göre %3 oranını geçmemek şartıyla sabit bir tarifeye bağlı olarak vergilerin tahsil edilmesi kararlaştırılmış ve vergi eşitliği sağlanmasının da altı yapısı hazırlanmıştır (Tabakoğlu, 2016: 804).

Sahne Sanatları ve Sinema Gösterimlerinin Yaygınlık Alanları

İttihat Terakki hükümeti I. Dünya Savaşı nedeniyle alt-üst olan serbest piyasa ekonomisi ile beklediği fırsatı yakalayarak iktisadi yaşama müdahale etmiş ve kapitülasyonları kaldırmıştır. Böylece Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası ile yabancı ülke vatandaşlarını eşit konuma getirmiştir (Pamuk, 2015: 164). Ardından savaş yılları olmasına rağmen, 1914-1918 yılları arası dönemde, Osmanlı anonim şirketlerinin sayısı o döneme dek görülmemiş bir canlılığa sahne olmuştur. 1908 yılına kadar faaliyet yürüten toplam şirket sayısı 86 iken, bu sayı 1908-1918 arası dönemde 236'ya ulaşmıştır. Söz konusu 236 şirketin yarısı anonim şirket olarak kurulmuş ve faaliyetlerini yürütmüştür. 1914 yılında faaliyet gösteren 21 şirketin tamamı yabancı menşeli olarak

varlığını sürdürmüştür (Toprak, 2012: 175). 1914 yılına kadar sahne sanatları ve sinema gösterim şirketlerinin tamamını da yabancı menşeli şirketler oluşturmuştur. Avrupa ile kıyaslandığında Osmanlı şirketleşme konusunda oldukça geride kalmıştır. İmparatorlukta gösterim şirketlerinin sayısı gün geçtikçe arttığı halde milli şirketlerin tesisi sürecine hemen geçilememiştir (Tekinsoy, 2007: 10). Aynı zamanda şirketler faaliyetlerini uzunca bir süre sadece İstanbul'da yürütmüştür.

1908-1914 arası dönemde İstanbul'da yabancı müteşebbisler tarafından kurulan şirket sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir.1908 yılında İstanbul Tepebaşı'nda Fransız asıllı ilk salon "Cinémathéâtre Pathé" adıyla Pathé şirketi tarafından açılmıştır. Bunu 1910 yılında İstiklal Caddesi'nde açılan Santral ve Oryanto Sineması; 1912 yılında Halep Çarşısı'nda açılan İdeal ve Beyoğlu'nda Parlant Sinemaları (Lüksemburg-Gaumont Sineması), İstiklal Caddesi'nde açılan Amerikan Sineması; 1913 yılında Yüksek Kaldırım Caddesi'nde açılan Majestik Sineması, Tepebaşı'nda açılan Modern Sinema, İstiklal Caddesi'nde açılan Ekler Sineması, Şişli Halaskargazi Caddesi'nde açılan Sinema Artistik, Beşiktaş Akaretler'de açılan Ahali Sineması; 1914 yılında Kadıköy Zambaoğlu Caddesi'nde açılan Kadıköy Apollon Sineması, Kadıköy'de açılan Erenköy Sineması'nı Divanyolu Sinema Palası faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. (Özuyar, 2017: 86-102) Yerli müteşebbisler ise sektöre ancak 1914 yılından itibaren adım atmaya başlamıştır. Yerli müteşebbisler tarafından kurulan şirketler 1914 yılında Cevat Bey tarafından Eski Fevziye'de açılan Emperyal Sineması, Ali Muhsin Bey tarafından Sirkeci'de açılan Türk Sineması, Ali Fuat ile Şakir Beyler tarafından açılan Sultaniye'deki Ali Efendi Sineması ve Sirkeci'de açılan Kemal Bey Sineması faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır (Özuyar, 2017: 103-108).

1913 yılında Asakir-i Şahane tarafından Altıncı Daire-i Belediye Şehr Emaneti'ne bağlı olan İcadiye'de yer alan iki tiyatro ve iki sinema salonundan oluşan belediye tiyatrosu işgal olunmuştur. Asakir-i Şahane tarafından yürütülen bu iki ahşap tiyatro salonu ve Hisar Baruthane çayırında açıkta yürütülen sinema gösterimleri halkı tek bir amaç uğrunda birleştirebilmek amacıyla faaliyetlerini yürütmüştür. Buradan elde edilen Mart-Temmuz 1913 dönemine ait tiyatro gelirleri 3.916 kuruş 32 para ve sinema gelirleri ise 4.131 kuruş 36 para olmuştur (BOA, DH.MTV. 35/7: 61-82-83, 1913). Söz konusu gösterimlerde tiyatro ve sinema gelirlerinin hemen hemen yakın oluşu dikkate değerdir. 1913 yılında İstanbul'daki gazinolarda sinema gösterimlerine ev sahipliği yapmıştır. Dönemde tespit edilen beş gazinonun sinema hasılatı 4.230 kuruş ve iki tiyatronun hasılatı ise 2.465 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, DH.MTV. 35/7: 50, 1913), (Tablo 7).

Tablo 7: İstanbul gazinolarındaki sinema ve tiyatro gösterilerinin hasılatları

Sinema		Tiyatro	
Millet bahçesi Vasil Gazinosunda	850	Sarıyer'de Fındıksuyunda	1.165
Arnavutköy Akıntıburnu'nda Ni- ko'nun Gazinosunda	1.860	Yenimahalle'de Pazarbaşında	300
Boyacıköyü Fazılbağında Kotil Gazinosunda	240		
Büyükdere'de Ani ve Osmani kulü- büyle Şirket-i Hayriye Gazinosunda	580		
Yeniköy'de Çirozlukta Albert Koher'in Gazinosu	700		
Toplam	4.230	Toplam	2.465

Sinema gösterimlerinde Arnavutköy Akıntıburnu'ndaki Niko'nun Gazinosu-
nun hasılatları öne çıkmıştır. Tiyatro gösterilerinde ise Sarıyer Fındıksuyu
hasılatı öne çıkmıştır (Tablo 7). İstanbul Avrupa yakası merkezinde yoğunla-
şan gösteri şirketleri nüfus itibarıyla yine Rumların ve Levantenlerin ağırlıkta
olduğu Galata-Pera (Beyoğlu) bölgesinde yoğunlaşmıştır (Gökmen, 1989: 19-
21). 1914 yılında Beyoğlu Belediyesi'nde bağlı sekiz tiyatro ve on beş sinema
salonu, Anadolu yakasında Kadıköy Belediyesi'ne bağlı üç tiyatro, beş sinema
ile bir tiyatro ve sinema salonuna dair kayıtlara ulaşılmıştır. Tiyatro göste-
rilerinin icra edildiği semtler Altımermer, Eyüp, Hariciye Fındıksuyu, Salma
Tomruk Caddesi, Samatya, Sarıyer, Şehzadebaşı, Yedikule, Yenibahçe, Yenika-
pı, Yenimahalle ve sinema gösterilerinin icra edildiği semtler ise Altımermer,
Arnavutköy, Bağlarbaşı, Boyacıköyü, Büyükdere, Eyüp, Fazıl Paşa, Hisar Ba-
ruthane Çayırı, İbrahim Paşa Caddesi, Kumkapı, Kumköy, Millet Caddesi, Sa-
matya, Vefa, Vezneciler, Yeniköy ve Yenimahalle olarak tespit edilmiştir.

Tiyatronun aksine sinema seyirci kitlesi I. Dünya Savaşı yıllarında artış göster-
miştir. Bununla birlikte yerli şirketlerin kurulması ve film çekimlerinin yapıl-
ması da başlatılmıştır. Yurt dışından çok sayıda film şeridi getirtilerek, başta
İstanbul olmak üzere, diğer büyük kentlere de gönderilerek Türkler'in sektöre
adım atması teşvik edilmiştir (Şahin F.K., 2018: 100). 1915 yılında Fransız Or-
dusu'nda sinemanın propaganda gücünden yararlanmak amacıyla bir sinema
dairesinin kurulması bu uygulamanın diğer ülkelere de sirayet etmesi ile so-
nuçlanmıştır (Sarısır, 2018: 257). I. Dünya Savaşı esnasında Enver Paşa'nın Al-
manya'da gerçekleştirdiği bir gezi esnasında bu uygulamayı yerinde görebilme
fırsatı yakalaması, sinema dairesini görerek çekilen filmleri izlemesi, bundan
etkilenmesi ve benzer bir yapının da Osmanlı ordusu bünyesinde kurulması
emrini vermesi imparatorlukta ilk yerli film çekimlerinin yapılması ile sonuçla-
nacak adımları oluşturmuştur. Ardından aynı yıl imparatorluğun merkez ordu-
su bünyesinde Merkez Ordu Sinema Dairesi (MOSD) kurulmuş ve devlet eliyle
yerli film çekimlerine başlanmıştır (Sarısır, 2018: 257).

Sonuç

Bu çalışmada 1908-1914 yılları arasında icra edilen modern sahne sanatları ve sinema şirketlerinin vergilendirilmesi meselesi ortaya konulmuş ve bu gösterimlerin yaygınlık alanları tespit edilmiştir. Osmanlı toplumu, modern sahne sanatları ile sinemadan daha önceki dönemlerde tanışmıştır. Ancak sinemanın seyirci kitlesi gün geçtikçe arttığı halde tiyatronun seyirci kitlesinde azalma yaşandığı tespit edilmiştir. Bu durumu vergilerden yola çıkarak da gözlemlemek mümkündür. Sinemanın yaygınlık kazanması ile birlikte sinemanın vergi gelirleri tiyatro vergi gelirlerinin neredeyse iki katı kadar olmuştur. İmparatorlukta sahne sanatları ve sinema gösterim faaliyetlerinin neredeyse tamamı 1914 yılına kadar yabancı şirketler ve gayrimüslim unsurlar tarafından yürütülmüştür. İmparatorlukta çoğu gösterimin merkez noktası, başkent olmasından hareketle, İstanbul olmuştur. İstanbul'un liman kenti konumu, Osmanlı ile Avrupa'nın bitişme noktasında yer alması bölgenin diğer kentlerindeki şehir ve ticaret merkezlerinden farklı bir gelişim göstermesine yol açmıştır. Gösterim şirketlerinin İstanbul'daki odak noktası ise Avrupa yakası olmuştur. Avrupa yakasında gösterimler Galata ve Pera (Beyoğlu) bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Anadolu yakasındaki gösterimlerin odak noktası ise Kadıköy bölgesi olmuştur. Sinema salonları bulunmayan mahallerde gösterimler kiralanan tiyatro salonlarında icra edilmiştir.

Gösterimlerin günlük, aylık ya da yıllık olarak sergilenebildiği, her bir duruma göre ayrı vergi miktarlarının belirlendiği tespit edilmiştir. İstanbul'da Galata ve Pera bölgesi vergi miktarlarının en yüksek olduğu bölge olmuştur. Bu miktar Avrupa yakasında 700-1000 kuruş arasında, Anadolu yakasında 400-700 kuruş arasında, Adalar bölgesinde ise 400 kuruş olarak belirlenmiştir. Adalar bölgesi vergi miktarları İstanbul ortalamasının en düşük olduğu bölge olmuştur. Aylık ya da yıllık olarak yürütülen gösterimler haricinde özel gün ve aylarda da gösterimlerin icra edilebildiği tespit edilmiştir. Özellikle Ramazan ayı nedeniyle gecelik ya da aylık olarak düzenlenen gösterimler halkın yoğun ilgisi ile karşılaşmış ve Ramazan gösterimlerinin yoğunluk merkezi ise Vezneciler semti olmuştur.

Sahne sanatları ve sinema gösterim şirketlerinden Temettü ile Damga vergilerinin alınmasına yönelik kararlar alınmıştır. Şirket sahiplerinin yıllık kazançlarından %3'ü geçmemek kaydıyla Temettü vergisi ve yıllık hasılatın %1 hesabıyla Damga vergisi alınmasının kararlaştırıldığı tespit edilmiştir. Ancak kapitülasyonlar nedeniyle yabancı şirketlerden vergiler layıkıyla alınamamış ve tahsil edilen miktarlar da devletin beklentisi ile örtüşmemiştir. Söz konusu vergiler haricinde bir takım yardım kalemlerinin tahsiline dair de kararlar alınmıştır. Bu yardım kalemlerinin bağış şeklinde toplanması kararlaştırılmış olduğu halde şirketlerin tamamından talep edilmesi dikkate değer diğer bir husustur. Bu yardım bedellerinden Darülaceze aidatı biletlerin %10'luk kısmının bağışlanması suretiyle ve Hicaz iane (yardım) bedelinin ise bilet fiyatlarına yirmişer paralık bir eklemenin yapılması suretiyle tahsil edilmesi

şeklinde uygulanmaya çalışılmıştır. Yabancı şirketler 1914 yılına kadar vergilerle ilgili şikayetlerini bağlı buldukları ülkelerin konsolosları aracılığıyla çözüme kavuşturmuş ve genelde ödememe taraftarı olmuştur. 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasından sonra ise ülkede ticaret yapan herkes eşit konuma getirilmiş ve böylece gümrük vergisi de %15 oranına çıkarılmıştır. Gösterim bilet fiyatlarının gösterimlerin icra edildiği semt ve sınıfa göre farklılaştığı da tespit edilmiştir.

İmparatorlukta sektörün hâkimi 1896 yılından 1914 yılına kadar Pathé şirketi olmuştur. 1914 yılından itibaren ise yerli şirketler kurulmaya başlamış ve her geçen gün sayısı da artmıştır. 1916 yılından itibaren hükümet, şirketlerin haberleşme ve yazışmalarında Türkçe kullanımı zorunluluğunu getirerek yerli unsurunun istihdamının da önünü açmıştır. Söz konusu şirketlerin 22 vilayet merkezi ve 10 mutasarrıflıkta da gösterimlerini icra etmesi sahne sanatları ve gösterim şirketlerinin İstanbul ile sınırlı kalmadığının göstergesidir.

Kaynakça

a. Arşiv Vesikaları

BOA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), DH. (Dahiliye) MTV. (Mütenevvia) D.No: 35 G.No:7

B.No.: 13, 16, 22, 26, 32, 42, 43, 47, 49, 50, 53, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 76, 78, 79, 82, 83, 87, 88, 91, 92, 95, 98, 101, 106, 107, 108, 110, 111, 114.

b. Telif ve Tetkik Eserler

AKYILDIZ, A. (2001). *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

AKGÜN ÇOMAK, N. (1998). Türk Sinemasında Ordu-Merkezli Sinema Dairesinin Önemi ve Yeri: Sinemanın Doğuşu ve Ülkemize Girişi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7, 297-304.

AND, M. (1972). *Tanzimat ve İstibdad Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*. İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.

BELİVERMİŞ, H. & EĞRİBEL, E. (2015). Batı Tarzı Yaşam Tarzı ve Toplum Kimliğini Oluşturma ve Yaygınlaştırma Aracı Olarak Tiyatronun Biçimlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 35-47.

ÇELİKTEMEL THOMEN, Ö. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922). *Online International Journal of Communication Studies*, 2, 1-17.

ÇELİKTEMEL THOMEN, Ö. (2015). Denetimden Sansüre Osmanlı'da Sinema. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 255, 72-79.

ÇELİKTEMEL THOMEN, Ö. (2015). Hakikat Hayal Olursa: Osmanlı İstanbul'unda filmler, gösterimler, izlenimler 1896-1909. *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, III, 459-519.

- Düstur* (1953). III. Tertip, Başvekalet Devlet Matbaası. Ankara.
- ELDEM, E. (2017). İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep*, İzmir ve İstanbul. Çev. Sermet Yalçın. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- ELDEM, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara. TTK Yayınları.
- ERDEM, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 17-44.
- ERGENÇ, Ö. (1988). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler. *Bellekten*, LII (203), 501-533.
- EROĞLU, O. (2012). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)*, 12, 57-89.
- GENÇ, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- GÖKMEN, M. (1989). *Türk Sineması Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*. Denetim Ajans Basımevi. İstanbul.
- GÜRKAN, F. (1996). *Cumhuriyet Öncesi Türk Sineması (1805-1923)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- ISAAWI, C. (1980). *The Economic History of Turkey 1800-1914*. The University of Chicago Press. Chicago and London.
- KAZGAN, H. (1999). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*. Vakıfbank Yayınları. İstanbul.
- KURNAZ, F. Ş. (2018). I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı'da Sinemacılığın Şirketleşme Tezahürleri. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, V (13), 95-114.
- KOÇ, M. (1981). Türk Kamu Maliyesinde Kemalist Devrimler. *Maliye Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, 25-40.
- KURT, M., KUZUCU, K., ÇAKIR, B., DEMİR, K. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. *OTAM*, 40, 245-277.
- LEWIS, B. (2010). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Arkadaş Yayınevi. Ankara.
- LİMAN, A. S. (2011). Türk Sinemasının İlk Yıllarında Çekim Sonrası Üretim ve Teknik Altyapı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 40, 37-52.
- MANTRAN, R. (1987). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi. *E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, 159-175.

- Osmanlı İstanbul'unda Sahne Sanatları ve Sinema Gösterimlerinin Vergilendirilmesi (1908-1914)
- ÖNER, E. (2005). *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını. Ankara.
- ÖZUYAR, A. (2017). *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.
- PAMUK, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarih 1500-1914*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- PAMUK, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- OSMANOĞLU, A. (2008). *Babam Sultan Abdülhamid*. Selis Kitaplar. İstanbul.
- QUATAERT, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700- 1922*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- SARISIR, S. (2018). Türk Sinema Tarihinde Önemli Bir Girişim: İlk Osmanlı Sinema ve Tiyatro Şirketi. *OTAM Dergisi*, 44, 255-277.
- ŞAHİN, Ö. (2014). *Osmanlı Batılılaşmasında Sultan Abdülmecid*. Türkiye Alim Kitapları.
- ŞENER, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İşaret Yayınları. İstanbul.
- TABAKOĞLU, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. Dergâh Yayınları. İstanbul.
- TEKİNSOY, R. (2007). *Rekin Tekinsoy'un Türk Sineması*. Oğlak Yayınları. İstanbul.
- TOPRAK, Z. (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.
- TOPRAK, Z. (2012). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Doğan Kitap. İstanbul.
- TÖRE, E. (2009). Türk Tiyatrosunun Kaynakları. *Turkish Studies Dergisi*, IV (1-2) 2181-2348.
- USLU, M. F. (2011). *Melodram ve Komedi: Osmanlı'da Türkçe ve Ermenice Modern Dramatik Edebiyatlar*. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.
- YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- YÜKSEL, A. E. (2021). I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Modern Sanatlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, XX (77), 441-462.